

στο μικροσκόπιο...

Οι ποιητικοί αφορισμοί σαν Νόμοι της Ιστορίας

Του Παντελη Μπουκαλα

«**Ε**έρουμε με πόση μανιακή επιμονή το αισθανότανε το Έθνος ο Καβάφης. «Δεν είμαι Έλληνα, είμαι Ελληνικός», συνήθιζε να λέει», έγραφε το 1946 ο Γιώργος Σεφέρης και, σε υποσημείωσή του παρέπεμπε στον Τίμο Μαλάνο: «Ο Καβάφης, ερωτώμενος, λέγει ότι δεν είναι πατριώτης αλλά φυλετικός. Εννοεί δε λέγοντας φυλετισμό μια πλήρη αποκατάσταση της Ελληνικής φυλής» - τι ακριβώς σημαίνει αυτή η «πλήρης αποκατάσταση» πάντως δεν είμαστε σίγουροι. Νωρίτερα, το 1932, ο Νικόλας Κάλας διερευνούσε επίσης τη σχέση του Καβάφη με τον πατριωτισμό και σημειώνει: «Το μεγάλο ιστορικό γεγονός που ενέπνευσε τον Καβάφη είναι ο ελληνισμός. Κανείς δεν ήταν καταλληλότερος από αυτόν για να αναλάβει αυτό το έργο. [...] Όταν λέγω όμως πως ο Καβάφης είναι ποιητής του ελληνισμού, δεν σημαίνει πως πρέπει να θεωρηθεί πατριωτικός ποιητής. Ο πατριωτισμός είναι μια αισιόδοξη στάση στη ζωή, προϋποθέτει πίστη στην πνευματική και πολιτική ανάπτυξη και εξέλιξη ορισμένου λαού.

Αυτό όμως λείπει στον Καβάφη - είναι απαισιόδοξος, δεν μεταδίδει πίστη, εμπνέει απογοήτευση, δεν υμνεί, το άσμα του είναι κύκνειο, και η ιδέα του τάφου τον κατατρέχει, και επανέρχεται συχνά στην ποίησή του. [...] Το ότι ο Καβάφης δεν μπορεί να θεωρηθεί πατριωτικός ποιητής, ίσως λυπήσει μερικούς, ίσως τους ενοχλεί [που] δεν βρίσκουν στην ποίησή του ποιο είναι «το χρέος προς την πατρίδα, κι άλλα ηχηρά παρόμοια».

Εκδήλωση της «ιδέας του τάφου που κατατρέχει» τον Αλεξανδρινό αποτελούν ενδεχομένως τα αρκετά ποιήματά του που συνιστούν επιτύμβιο ή έχουν θέμα τους τη σύνθεση επιτυμβίου, το οποίο και εγκιβωτίζουν. Έχουμε έτσι τα ποιήματα «Ιαση τάφος», «Ιγνατίου τάφος», «Επιτάφιος» (κρυμμένο αυτό), στα οποία ο ίδιος ο νεκρός συνοψίζει τον βίο του, κατά το έθος της αρχαιοελληνικής ποίησης που ο Καβάφης γνώριζε άριστα από την «Παλατινή Ανθολογία», «Για τον Αμμώνη, που πέθανε 29 ετών, στα 610» (μια παραγγελία συγγραφής επιτυμβίου), «Ευρίωνος τάφος», «Λάνη τάφος», «Λυσίου γραμματικού τάφος», «Κίμων Λεάρχου, 22 ετών, σπουδαστής ελληνικών

γραμματών (εν Κυρήνη)» και το περίφημο «Εν τω Μηνί Αθύρ», όπου ο ποιητής «με δυσκολία διαβάξει στην πέτρα την αρχαία» ένα γαλιό επίγραμμα. Κι έχουμε βέβαια το «Επιτύμβιον Αντιόχου, βασιλέως Κομμαγηνής», όπου και οι στίχοι «Υπήρξεν έτι το άριστον εκείνο, Ελληνικός - / ιδιότητα δεν έχ' η ανθρωπότης τιμωτέραν· εις τους θεούς ευρίσκονται τα πέραν», οι οποίοι τα τελευταία χρόνια (γιατί κάτι τέτοιο δεν γινόταν τις περασμένες δεκαετίες, όσο ξέρω) χρησιμοποιούνται σαν ακράδαντο τεκμήριο φυλετικής ανωτερότητας, με την ποιητική λογική να υποδεικνύεται σαν υπέρτερη της ιστορικής. Εν πάση περιπτώσει, αυτή η καβαφική ελληνικότητα έχει τον ιστορικό της ορίζοντα, τα ιστορικά της όρια (σίγουρα πρόκειται για ελληνικότητα χωρίς χριστιανικό ίχνος), και η γνώμη μου είναι ότι πολύ περισσότερο προσδιορίζει ένα πολιτισμικό και πνευματικό πρότυπο, και μάλιστα ήδη νεκρό, παρά μια φυλή· πρέπει να ζορίσουμε αγριώς τα πράγματα για να μετατρέψουμε τον Καβάφη σε επημένο εθνικιστή.

Από παλιά, πριν υποστούν ευρύτατη ιδεολογική χρήση, οι στίχοι αυτοί μου προκαλούσαν αμηχανία με τη φαινομένη απολυτότητά τους, τη ζυγιστική τους σιγουριά, προερχόμενη μάλιστα από ποιητή σκεπτικιστή, κριτικότατο. Το γεγονός ωστόσο ότι ο ίδιος ο Καβάφης (θαρρείς για να υποδείξει ότι οι συμβάσεις του επιτάφιου λόγου υπαγορεύουν τον τόνο) μερίμνησε να ενθέσει την πίστη του αυτή σε επιτύμβιο επίγραμμα, το οποίο ανέκαθεν συντάσσεται με τη λογι-

κή της εγκωμιαστικής υπερβολής, μου έδινε κάποιες λαβές σκέψης, κάποιες οδηγίες θα μπορούσα να πω να κρατήσω τις επιφυλάξεις μου, είτε συνυπολογίζοντας είτε όχι την πρόταση του Τζόνθαν Σουίφτ να κοπεί ετήσιος φόρος για τις επιγραφές των νεκροταφείων, ώστε να ωφεληθεί το κράτος από τη συνήθεια του επιτάφιου ψεύδους, γελοιοποιημένη στα καθ' ημάς από το σαρκαστικό «Α, ρε Λαυρέντη...» του Μανόλη Αναγνωστάκη. Αφορμή σκέψης αποτελεί επίσης το γεγονός ότι ο Καβάφης επιλέγει να εξυμνήσει την ελληνικότητα στο πρόσωπο ενός φαντάσματος, αφού ο Αντιόχος του πολύ δύσκολα θα μπορούσε να ταυτιστεί με οποιονδήποτε από τους τέσσερις υπάρξαντες Αντιόχους, βασιλιάδες της Κομμαγηνής, ακόμα και με τον Αντίοχο τον Α' που εικάζεται ως υποδηλούμενο πρόσωπο από ορισμένους. Και τούτο επειδή ο ηγεμόνας αυτός, που προσαγορευόταν Θεός, Δίκαιος, Επιφανής, Φιλορωμαίος και Φιλέλλην, βασίλευσε ουσιαστικά κατά παραχώρηση των Ρωμαίων (του Λούκουλλου πρώτα κι ύστερα του Πομπήιου) και, κάθε άλλο παρά εραστής του ελληνικού μέθρου, ίδρυσε μνημείο για τον εαυτό του στον Ταύρο (ένα μνημείο που συμπλέκει ελληνικά και ιρανικά καλλιτεχνικά και θρησκευτικά στοιχεία), τοποθετώντας ανάμεσα στα αγάλματα των θεών και το δικό του, ως θεοποιηθέντος βασιλιά· πώς λοιπόν υπήρξε «το άριστον εκείνο, Ελληνικός» ένας υπό κηδεμονία σύμμαχος των Ρωμαίων, ένας αυτόκλητος θεός;

Το «Επιτύμβιον Αντιόχου» δεν είναι αυθόρμητο και α-

σκηνοθέτητο, γραμμένο για τον νεκρό από οικείο του πρόσωπο, αλλά τριπλά διαμεσολαβημένο, με αποτέλεσμα τόσο η συγκίνησή του όσο και η αλήθεια του να ξεμακραίνουν από την πηγή τους ακόμα περισσότερο με κάθε μεσολάβηση. Πρώτον, λοιπόν, το επιτύμβιο είναι ουσιαστικά παραγγελία εκ μέρους της «περίλυπης» αδελφής του βασιλέως, και μάλιστα αμέσως μετά την κηδεία, άρα ούτε η ιδιότητά της ούτε η περίσταση επέτρεπαν τίποτε άλλο εκτός από τον υπέρμετρο έπαινο. Δεύτερον, την παραγγελία αυτή αναλαμβάνει να την εκτελέσει όχι κάποιος ποιητής αλλά ο σοφιστής Καλλίστρατος, ο οποίος, «από τον οίκον τον βασιλικόν / ασμένως κ' επανελημμένως φιλοξενηθείς», δεν θα μπορούσε παρά να εκδιπλώσει όλη την ικανότητά του στην κολακεία. Βέβαια, οι απόψεις του Καβάφη για τους σοφιστές (μελετημένες από τον Γιάννη Δάλλα στο «Ο Καβάφης και η δεύτερη σοφιστική» και τη Ρένα Ζαμάρου στο «Καβάφης και Πλάτων»), είναι θετικές, όπως φαίνεται και στο «κρυμμένο» ποίημα «Οι εχθροί» και στο πεζό του «Ολίγια σελίδες περί των σοφιστών», όπου διαβάζουμε: «Έχω πολλήν συμπάθειαν διά τους τόσο περιφρονημένους Σοφιστάς του αρχαίου κόσμου. [...] Οι άνθρωποι αυτοί έξω μόνον και μόνον διά την Τέχνην, έξω δε διά την Τέχνην με ορμήν και με πάθος. [...] Ησαν οι λάτρεις του Ωραίου εν τη σφαίρα των ιδεών - αλλά εκτιμούσαν και τα καλά πράγματα του καθημερινού βίου». Ας μην ξεχνάμε ωστόσο και τους στίχους στο ποίημα «Φιλέλλην»: «ενίστε / μας έρχοντ' από την Συρία σοφισταί, / και στιχοπλόκοι, κι άλλοι ματαιόσπουδοι».

Τέλος, η τρίτη διαμεσολάβηση, που θέτει εν αμφιβόλω την απολυτότητα του εγκωμίου, διεκπεραιώνεται από αυλικούς, αφού το επιτύμβιο γράφεται «τη υποδείξει Σύρων αυλικών», μάλλον αμφισβητούμενης ευθυκρισίας υποθέτω. Για όλα τούτα, μου φαίνεται λογοτεχνικά άστοχο και ιστορικά άποπο να μετατρέπεται ένας ποιητικός αφορισμός σε μαθηματικό αξίωμα, που ισχύει άνευ αποδείξεως, ή σε αδήριτο Νόμο της Ιστορίας.

2mm
Ο μελωδικός σταθμός

1665 AM Sydney
99.3 FM Wollongong
www.2mm.com.au

Level 1A
503-507 Marrickville Rd
Dulwich Hill NSW 2203

T: 9564 6400
F: 9564 5488